

RIZIKO DELIKVENCE A TRESTNÉ ČINNOSTI U OSOB S ADHD A PORUCHAMI CHOVÁNÍ

RISK OF DELINQUENCY AND CRIMINAL ACTIVITIES IN PEOPLE WITH ADHD AND BEHAVIORAL DISORDERS

Viktor Cina

Katedra speciální a inkluzivní pedagogiky, Pedagogická fakulta, MU v Brně

Abstract:

The presented research study evaluates foreign research studies containing meta-analyses or systematic reviews that address the topic of risk and resilience factors. The aim was to describe the factors reducing or increasing the risk of delinquency or crime in adolescents with ADHD. To achieve this objective, 12 research reports were analysed and evaluated. The outline of the current major foreign trends in research of risk and protective factors is considered inspiring because it enables special educators to plan screening, diagnostic and therapy of various cognitive, social, and emotional disabilities more efficiently.

Key words:

ADHD (Attention Deficit Hyperactivity) protective factors, risk factors, behavioural disorder, delinquency

Úvod

V pedagogické praxi se lze běžně setkat s žáky (termín žáci je zde použit široce pro děti, žáky a studenty), kteří vykazují výchovné obtíže. Závažnost výchovných obtíží variuje od drobných porušení školní řádu přes záškoláctví, krádeže, užívání návykových látek po závažné formy agresivity. Z množiny všech těchto žáků lze vyčlenit skupinu žáků zvýšeně rizikových, v jejichž případech se výchovné obtíže pojí s nějakou psychopatologickou diagnózou, jako např. s hyperkinetickými poruchami nebo poruchami chování. Stanovení psychopatologických diagnóz je nejen odrazem existujících disabilit a potvrzením jejich trvání, ale ovlivňuje také klinickou prognózu.

VandenBos et al. (2015, s. 87) za Americkou psychologickou asociaci definují poruchu ADHD, která přibližně odpovídá hyperkinetickým poruchám, jako behaviorální syndrom charakterizovaný přetrvávajícími symptomy nepozornosti (např. neschopnost dokončovat úkoly nebo se soustředit), impulzivity nebo hyperaktivity (např. netrpělivost, motorický neklid). Poruchy chování představují podle VandenBose et al. (2015, s. 231) přetrvávající chování, které vede k porušování základních práv druhých a ignorování věkově přiměřených sociálních norem (např. lhaní, krádeže, fyzická agrese).

Z pedagogického hlediska bývají v České republice mezi žáky s poruchami chování řazeni i žáci s ADHD (srov. Švamberk Šauerová, Špačková a Nechlebová, 2012, s. 34), avšak tato porucha je poměrně specifická ve své etiologii, její diagnostická kritéria nezahrnují agresivitu nebo porušování práv druhých a výzkumně jsou identifikována také specifika např. v oblasti terapie. To jsou příklady důvodů, proč americký Diagnostický a statistický manuál duševních poruch (DSM-5) jednoznačně rozlišuje

mezi ADHD a poruchami chování. V případě zdravotnické klasifikace Světové zdravotnické organizace, aktuálně již v 11. revizi (MKN-11), je situace odlišná, neboť tato připouští souběh poruchy pozornosti a aktivity (v DSM-5 přibližně odpovídá ADHD) s poruchou chování v jedné nozologické jednotce.

Je tedy vhodné nejen rozlišovat terminologii zdravotnickou (psychiatrickou, psychopatologickou) od terminologie pedagogické, ale musejí být zohledněny také rozdíly mezi zdravotnickými klasifikacemi. Dále je vhodné zmínit, že nejzávažnější porušení sociálních norem, která lze kvalifikovat jako trestnou činnost, bývají někdy posuzována nezávisle na psychiatrických či pedagogických diagnózách. Užívají se termíny delikvence, juvenilní delikvence nebo také kriminalita mládeže (Vališová, Kasíková, Bureš, 2011, s. 413; VandenBos et al., 2015, s. 574).

Uvedené konceptuální diskrepance způsobují určitou nepřehlednost v odborné literatuře, neboť odlišná diagnostická kritéria mohou vést např. k různým odhadům prevalence, aplikace různých konceptů může snižovat porovnatelnost jednotlivých studií nebo mohou určité poznatky unikat, protože jsou zpracovány pod jinou terminologií. V aplikačních oborech, jako např. ve speciální pedagogice, se v minulosti objevily určité snahy o ujednocení. Jako příklad takové iniciativy lze uvést koncept specifických poruch chování (srov. Švamberk Šauerová, Špačková a Nechlebová, 2012, s. 34).

Při mapování příčinných vlivů, na jejichž pomyslném konci je jedinec v nejzávažnějších případech kriminalizován, se ukazuje jako dobrý výchozí bod perspektiva individuálního vývoje. V jeho průběhu se k poruchám chování a ADHD statisticky významně často připojuje delikventní chování, trestná činnost nebo institucionalizace (Siegel a Welsch, 2015, s. 97-98). Tyto a další závažné negativní jevy jsou do určité míry preventabilní díky poznatkům z výzkumů v oblasti rizikových faktorů, ochranných faktorů a resilience. Pro pedagogické vědy, a především etopedii, mohou být výzkumy rizikových a protektivních proměnných nosnější než např. prosté zaměření na primární etiologii. Čím dříve se v pedagogické praxi podaří posilovat ochranné faktory a minimalizovat faktory rizikové, tím vyšší je šance, že dotyčný bude v budoucnu sociálně adaptován.

Současná odborná literatura se již prakticky vyhýbá jednosměrným kauzálním vztahům mezi určitou proměnnou a patogenezi, a proto novější literatura o rizikových jevech v podstatě splývá s dřívější literaturou o příčinách. Studie zkoumající etiopatogenezi rizikového chování a sociální maladaptaci, včetně delikvence a trestné činnosti, lze zjednodušeně rozdělit do dvou skupin. Převažuje diskurz soustředěný na rizikové či obecně negativní faktory, na jejichž základě lze s určitou mírou jistoty predikovat maladaptaci. Důležitou roli mohou hrát i proměnné kontextuální, jako např. primární rodina s nízkým socioekonomickým statusem. Druhou skupinu pak představují výzkumy soustředící pozornost na proměnné, které mohou maladaptaci i navzdory nepříznivým okolnostem zvrátit, respektive obecně snížit její pravděpodobnost (srov. Dvorsky a Langberg, 2016, s. 368). Z obou skupin výzkumů mohou pedagogové nebo jiní pedagogičtí pracovníci v prevenci rizikového chování čerpat, kritériem volby může být např. zvolená úroveň prevence (primární, sekundární, terciární). Níže budou představeny vědecké příspěvky k dané problematice, které mají charakter systematických přehledů a meta-analýz.

Metodologie rešerše

U vědeckých prací typu systematických přehledů a meta-analýz lze předpokládat relativně větší průkaznost či váhu vědeckého důkazu, neboť nejenže se zde autoři snaží využít větší množství různorodých dat k interpretaci vztahů mezi proměnnými, ale u jednotlivých studií kontrolují i metodologii.

Mareš (2013, s. 430) definuje systematický přehled (systematic review) jako studii, která „se opírá o pokud možno úplný, tedy vyčerpávající soubor prací na dané téma za zvolené časové období.“ Meta-analýza (meta-analysis) je podle Mareše (2013, s. 431) „studie aplikující statistické po-stupy s cílem shrnout výsledky řady kvantitativně zaměřených výzkumných studií, které se zabývají stejným nebo podobným problémem.“

Námi byla provedena rešerše odborných článků z databáze ScienceDirect společnosti Elsevier. Články byly vyhledávány dne 4. 10. 2018 a pro vyhledávání byly využity kombinace klíčových slov, které odpovídaly dvěma otázkám, které byly před vyhledáváním formulovány:

1. Jaké proměnné zvyšují riziko delikvence nebo trestné činnosti u osob s ADHD, s poruchami chování nebo projevy poruch chování?
2. Jaké proměnné snižují riziko delikvence nebo trestné činnosti u osob s ADHD, s poruchami chování nebo projevy poruch chování?

Jak již bylo uvedeno výše, pozornost byla cílena na články s meta-analýzami nebo systematické přehledy, což bylo první kritérium výběru a odpovídala tomu také klíčová slova. Využita byla možnost rozšířeného vyhledávání, datum publikace bylo omezeno na roky 2017 a 2018, aby byla data co nejaktuálnější. Ve všech krocích vyhledávání v databázi byl využit logický operátor AND, tj. operátor pro vyhledávání současného výskytu slov nebo frází. Při vyhledávání byla použita klíčová slova „meta-analysis“, „systematic review“, „ADHD“, „conduct disorders“, „risk factors“, „protective“, „protective factors“, „resilience“, „offending“, „offenders“, „delinquency“.

Rizikové faktory

V průběhu rešerše článků publikovaných v uvedeném časovém rozmezí se ukázalo, že množství meta-analýz a systematických přehledů zahrnujících osoby s ADHD (potažmo s poruchami chování) je poměrně nízké, což je pravděpodobně dáno relativně krátkým časovým rozmezím, specifičností tématu a v neposlední řadě skutečností, že množství delikventních osob a pachatelů trestné činnosti nemá přidělenou psychiatrickou diagnózu, popř. vykazují vícečetnou komorbiditu. Nezanedbatelné jsou také výzkumy, které se zaměřují na rizika delikvence a trestné činnosti obecně, tj. nejen s ohledem na populaci s diagnostikovanými poruchami typu ADHD nebo poruch chování.

Při různých obměnách vyhledávaných slov, kdy se obměny týkaly slov „offenders“, „offending“, „delinquency“, vyhledávač zobrazil maximálně cca 150 výsledků. Celkem bylo zahrnuto 12 studií, avšak kritéria výběru formálně splnilo jen 10 studií, protože Saval et al. (2017) nepublikovali vlastní systematický přehled, ale pouze odkazovali na starší přehled Wrightové et al. (2015), a přestože Farrington, Gaffneyová a Ttofiová (2016) publikovali v roce 2016, jejich studie se ve vyhledávání objevila. Zahrnuty nebyly např. animální modely nebo studie rizikového chování (užívání návykových látek, rizika úrazů apod.), jelikož jde o témata konceptuálně odlišná; tato kritéria, na základě kterých nebyly studie do přehledu zahrnuty, platí i pro následující kapitolu. Zahrnuté studie jsou znázorněny níže (Tab. 1).

Tab. 1: Zahrnuté studie, rizikové faktory, jevy a moderující proměnné

Rizikové Faktory	Moderující proměnné	Rizikový jev	Autoři
Externalizované poruchy, psychopatologická komorbidita	Pohlaví, typ recidivismu, typ delikvence	Juvenilní delikvence	Wibbelinková et al. (2017)

Poddiagnostikování ADHD	Pohlaví, vyšší věk, jiná než bělošská etnicita, bydliště na venkově, nízký socioekonomický status	Chybějící léčba	Wrightová et al. (2015) in Sayal et al. (2017)
Genetika, specifické environmentální vlivy, ADHD	Pohlaví, vývojový počátek poruchy	Porucha chování, porucha chování s opozičním vzdorem, antisociální jednání	Azeradoová, Moreiraoová a Barbosa (2017)
Narušení nebo deficity exekutivních funkcí	Věk (respektive individuální vývoj), druh exekutivních funkcí	Juvenilní delikvence	Gil-Fenoyová et al. (2017)
Tabakismus v prenatálním období, alkohol v prenatálním období	Genetika, interakce genů s prostředím, komorbidity (např. s ADHD)	Poruchy chování	Ruisch et al. (2017)
Množství různých faktorů na různých úrovních	Poplatně jednotlivým studiím	Násilí, trestná činnost, delikvence	Farrington, Gaffneyová a Ttofiová (2016)
Množství různých faktorů na různých úrovních (včetně hyperaktivity a impulzivity)	Poplatně jednotlivým studiím	Celoživotní trestná činnosti, trestná činnost omezená jen na adolescenci, trestná činnost s pozdějším výskytem	Jolliffe et al. (2017)
Agresivita ke zvířatům	Typ agresivního chování k zvířatům	Interpersonální násilí	Longobardi a Badenes-Ribera (2017)
Psychické zdraví rodičů, domácí násilí a negativní vztahové proměnné v rodině (např. syndrom CAN nebo míra rodičovské angažovanosti)	Vztahy mezi rodiči a dětmi, typ výchovného vedení či stylu, attachment, socioemoční kompetence dítěte	Role agresora v šikaně	Nocentiniová et al. (2018)
Nízká školní	-	Násilné a	Savageová,

výkonnost		nenásilné antisociální jednání	Ferguson, Floresová (2017)
Vystavení domácímu násilí v dětství	-	Domácí násilí	Kimberová et al. (2018)
Institucionalizovaná náhradní rodinná péče	-	Psychopatologie, neurovývojové poruchy, školní neprospěch	Lou, Taylorová a Di Folcoová (2018)

Zařazené studie zahrnují množství prenatalních a postnatalních rizikových faktorů, které se objevují na biologické, psychologické nebo sociální úrovni. Studie se odlišují v populaci, která byla zkoumána, kdy např. Jolliffe et al. (2017) do systematického přehledu zařadili pouze výzkumy, které byly založeny na souborech z obecné či neklinické populace, Lou, Taylorová a Di Folcoová (2018) se zaměřují na osoby v náhradní rodinné péči.

Rozdíly lze dále sledovat např. ve společenské závažnosti rizikových jevů – zatímco Sayal et al. (2017) se zaměřili na bariéry léčby ADHD (lze předpokládat např. spontánní remisi a nemusí být akutní individuální nebo společenská rizika), jiní, jako např. Longobardi a Badenes-Ribera (2017) se zabývají závažnými projevy interpersonálního násilí.

Zanedbatelné nejsou ani odlišnosti ve sledovaném množství rizikových faktorů - Ruisch et al. (2017) zkoumali prenatalní užívání návykových látek, Longobardi a Badenes-Ribera (2017) ještě ohraničenější fenomén krutosti ke zvířatům, zatímco Jolliffe et al. (2017) nebo Jolliffe et al. (2017) širokou paletu rizikových faktorů.

Častokrát je vhodné sledovat, do jaké míry výzkumníci adresují moderující proměnné, které mohou ovlivňovat těsnost vztahů mezi sledovanými jevy, měnit jejich kvalitu apod. Wibbelinková et al. (2017) uvádějí, že typ recidivismu (např. opakované zatčení vs. opakované uvěznění), typ delikvence (např. neskrývaná vs. utajovaná delikvence) a pohlaví (dívky s internalizovanými poruchami jsou do určité míry před recidivismem chráněny).

Z hlediska reedukačního se může jevit užitečné zacílit na exekutivní funkce žáků. Gil-Fenoyová et al. (2017, s. 75) uvádějí, že čím mladší děti jsou, tím výrazněji se projevuje rozdíl v exekutivních funkcích mezi skupinou s antisociálním chováním a skupinou kontrolní. Tento vztah ale není stejně významný pro všechny typy exekutivních funkcí, a ne všechny exekutivní funkce jsou v oblasti motivovaného agresivního chování stejně významné. Výzkumníci rozlišují mezi „chladnými“ (cold) exekutivními funkcemi, které jsou primárně kognitivní povahy (např. abstraktní usuzování), a „horkými“ (hot) exekutivními funkcemi s přesahem do emocionality (např. impulzivita). Gil-Fenoyová et al. (2017, s. 75) zmiňují poznatky o různém ontogenetickém tempu dozrávání „chladných“ a „horkých“ exekutivních funkcí.

Distinkci mezi typy exekutivních funkcí by v praxi mohly odpovídat různé typy prevence. Nejde o to terapeuticky zahrnout „chladné“ kognitivní funkce jen proto, že mezi nimi a delikventním chováním nebyl zjištěn tak těsný vztah jako v případě funkcí „horkých“. O „chladných“ funkcích je totiž možné uvažovat např. jako o prostředku zlepšení školní úspěšnosti. Množství studií zahrnutých do výše uvedených meta-analýz a

systematických přehledů pojmá školní neúspěšnost jako rizikový faktor delikvence nebo jiné formy sociální maladaptace (viz např. Savageová, Ferguson, Floresová 2017; Jolliffe et al., 2017).

Protektivní faktory

Některé výše uvedené studie zahrnovaly vyjma rizikových faktorů také faktory protektivní. Již byl zmíněno, že Wibbelinková et al. (2017) považuje na základě vlastní meta-analýzy internalizované poruchy (jako např. úzkostné nebo depresivní poruchy) u dívek za protektivní faktor vůči budoucí delikvenci. Wibbelinková et al. (2017, s. 7) citují studii Malletta et al. (2012), z níž vyplynulo, že ADHD u dívek představuje protektivní faktor vůči recidivismu. Savageová, Ferguson, Floresová (2017, s. 6) zmiňují studie, podle kterých může být skutečnost, že dítě oblibuje školu, již je žákem, ochranným faktorem vůči setkání se s násilím. Ve vlastní meta-analýze Savageová, Ferguson, Floresová (2017, s. 24) sice školní úspěšnost přímo nekonceptualizují jako ochranný faktor, ale navrhuje její podporu jako doporučení pro prevenci. Zahrnuté studie protektivních faktorů jsou shrnuty níže (Tab. 2).

Tab. 2: Zahrnuté studie, protektivní faktory, rizikové jevy

Protektivní faktory	Rizikový jev	Autoři
Internalizované poruchy u dívek	Juvenilní delikvence	Wibbelinková et al. (2017)
Funkční komunikace v rodině, rodičovský dohled, vřelost a angažovanost	Role agresora v šikaně	Nocentiniová et al. (2018)
Školní úspěšnost	Násilné a nenásilné antisociální jednání	Savageová, Ferguson, Floresová (2017)
Kvalitní interpersonální vztahy (např. ve škole), motivace a zaměření na budoucnost	Psychopatie, neurovývojové poruchy, školní neprospěch	Lou, Taylorová a Di Folcoová (2018)

Studie Wibbelinková et al. (2017) uvádí jako protektivní faktor jinou skupinu poruch, což je více než v terapii využitelné v prevenci. Pokud jde o Nocentiniovou et al. (2018), pak se protektivní faktory vlastně rovnají opaku faktorů rizikových. Obdobná je situace u studie Lou, Taylorové a Di Folcoové (2018), respektive Savageové, Ferguson, Floresové (2017).

Na základě vyhledávání v databázi ScienceDirect byly zařazeny celkem 4 studie, přičemž všechny již byly uvedeny v předchozí kapitole o rizikových faktorech. Celkově tedy došlo k překryvu mezi studii zaměřenými na rizikové a protektivní faktory s tím, že protektivní či resilientní faktory byly uváděny spíše dodatečně.

Potvrdilo se tedy konstatování z úvodu článku, a sice že diskurz zaměřený na rizika převažuje, při vyhledávání s klíčovými slovy „protective“, „protective factors“ nebo

„resilience“ se objevovaly nízké desítky výsledků. Pochopitelně by bylo možné dohledat starší relevantní publikace o resilienci (viz např. Dvorsky a Langberg, 2016; Ttofiová et al., 2016), ale cílem tohoto textu nebylo zmapovat veškeré systematické přehledy a meta-analytické studie na uvedené téma.

Závěr

Při hodnocení aplikovatelnosti zahrnutých poznatků by měla být posuzována nejen míra statistické průkaznosti, ale také limitace populací nebo kulturou. Např. v USA se namnoze řeší, zda určité skupiny mají dostatečně dostupné zdravotní pojištění, což je v podmínkách České republiky prakticky irelevantní téma, zato je významným tématem limitace dostupnosti péče daná kapacitními důvody na straně poskytovatelů (srov. Koubová, 2018).

Dále je při hodnocení aplikačních možností důležité také to, zda byly určité faktory kontrolovány. Není-li totiž např. kontrolován socioekonomický status, pak se obtíže mohou omezovat např. na spodní decil populace vymezený příjmy, nejvyšším dosaženým vzděláním apod.

Při hodnocení antisociálního chování je důležitý motiv. Známým faktem je, že určité chování může být motivováno různými pohnutkami. Pokud tedy např. Longobardi a Badenes-Ribera (2017, s. 2) píšou o krutosti vůči zvířatům, zároveň upozorňují na devět různých motivů k takovému jednání s tím, že každý z nich vyžaduje různé opatření od autorit a pomáhajících profesí. Speciální pedagogové mohou při hodnocení motivace žáků využívat různé nástroje, jako např. funkční analýzu chování.

Opomíjet nelze fázi individuálního vývoje, protože určitý faktor může být v určitém období rizikový, v jiném vývojovém období se může jednat o relativně normální jev – viz např. vývoj exekutivních funkcí (Gil-Fenoyová et al., 2017, s. 75). Reeducovat tedy určité funkce může být užitečné až od určitého věku a pedagogové musejí být obeznámeni s poznatky vývojové psychologie.

Limitací některých studií je příliš obecné zaměření, kdy se autoři mohou uchýlit např. ke konstatování míry důležitosti environmentálních či genetických proměnných (srov. Azeradoová, Moreiraová a Barbosa, 2017, s. 3). Kontroverznost dědičnost vs. prostředí představuje jedno z klasických dilemat společenských věd, avšak aplikovatelnost zjištěných poměrů mezi oběma druhy faktorů je v praxi pomáhajících profesí nevelká.

Dále se nabízí otázka, zda vzhledem sociokulturní heterogenitě nejsou lépe využitelné poznatky získané s úžeji vymezenou populací, jako je tomu např. u osob v náhradní rodinné péči Lou, Taylorová a Di Folcoová (2018), v populaci s diagnostikovaným ADHD nebo ve výzkumech zaměřených na etnický vymezené populace.

Negativně lze hodnotit relativně vzácný výskyt studií využívajících koncept protektivních faktorů a resilience, byť byla využita pouze databáze ScienceDirect a jen jeden logický operátor. Studie resilience bývají užitečné v tom, že mohou přinášet poznatky o dobrém prospívání navzdory existenci rizikových faktorů, popř. zahrnují faktory, které nejsou pouhou negací či opakem faktorů rizikových.

Zůstává otázkou, zda by ještě lépe aplikovatelné nebyly poznatky z diskurzu o terapii a její efektivitě (therapy effectiveness), neboť tento může odkazovat na komplexní přístupy k prevenci i terapii různých obtíží (srov. Battaglieseová et al., 2015).

Závěrem lze konstatovat, že primární rodina a její charakteristiky představují důležitou skupinu faktorů s potenciálně pozitivním i negativním dopadem na děti. Zatímco některé rizikové faktory jsou poměrně snadno preventabilní a musejí být kompetentními osobami včas adresovány (např. tabakismus v těhotenství), jiné jsou součástí komplexnějších jevů (např. prevalence nízkého ekonomického statusu v určitých

lokality a u určitých etnik) nebo mohou být hůře identifikovatelné (např. dysfunkční komunikace v rodině).

Riziko delikvence a trestné činnosti u osob s ADHD a poruchami chování tak zvyšují i snižují různé biologické, psychologické a sociální faktory, přičemž s některými lze pracovat na úrovni individuální (např. deficity exekutivních funkcí), jiné mají systémový charakter a mohou být dány národně specifickým systémem zdravotní péče (např. míra poddiagnostikování ADHD).

Speciální pedagogové by přesto měli mít povědomí o aktuálním stavu na poli výzkumu rizikových a protektivních faktorů, neboť na základě těchto poznatků mohou lépe plánovat screening, diagnostiku i terapie rozličných kognitivních, sociálních a emočních disabilit. Zde prezentovaný přehled je velmi jednoduchý např. co do počtu prohledaných databází, využitých logických operátorů a systému třídění, a proto by bylo vhodné na něj navázat komplexnějším systematickým přehledem.

Literatura

Azeredová, A., Moreiraová, D., & Barbosa, F. (2018). ADHD, CD, and ODD: systematic review of genetic and environmental risk factors. *Research in developmental disabilities*. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ridd.2017.12.010>

Battaglieseová, G., Caccettaová, M., Luppínová, O. I., Baglioniová, C., Cardiová, V., Mancini, F., & Buonanno, C. (2015). Cognitive-behavioral therapy for externalizing disorders: A meta-analysis of treatment effectiveness. *Behaviour research and therapy*, 75, 60-71.

Dvorsky, M. R., & Langberg, J. M. (2016). A review of factors that promote resilience in youth with ADHD and ADHD symptoms. *Clinical child and family psychology review*, 19(4), 368-391.

Farrington, D. P., Gaffneyová, H., & Ttofiová, M. M. (2017). Systematic reviews of explanatory risk factors for violence, offending, and delinquency. *Aggression and violent behavior*, 33, 24-36.

Gil-Fenoyová, M. J., García-García, J., Carmona-Samper, E., & Ortega-Camposová, E. (2018). Antisocial Behavior and Executive Functions in Young Offenders. *Revista de Psicodidáctica (English ed.)*, 23(1), 70-76.

Jolliffe, D., Farrington, D. P., Piquero, A. R., Loeber, R., & Hill, K. G. (2017). Systematic review of early risk factors for life-course-persistent, adolescence-limited, and late-onset offenders in prospective longitudinal studies. *Aggression and violent behavior*, 33, 15-23.

Kimberová, M., Adham, S., Gillová, S., McTavishová, J., & MacMillanová, H. L. (2018). The association between child exposure to intimate partner violence (IPV) and perpetration of IPV in adulthood—A systematic review. *Child abuse & neglect*, 76, 273-286.

Koubová, M. (2018). Kulatý stůl ZD: Transformace léčeben bude sisyfovská práce. Zkomplikuje ji nedostatek lidí i odliv financí z následných lůžek [online]. *Zdravotnický deník*. [cit. 7.10.2018]. Dostupné z: <http://www.zdravotnickydenik.cz/2018/05/kulaty-stul-zd-transformace-leceben-bude-sisyfovska-prace-zkomplikuje-nedostatek-lidi-i-odliv-financi-naslednych-luzek/>

Longobardi, C., & Badenes-Ribera, L. (2018). The relationship between animal cruelty in children and adolescent and interpersonal violence: A systematic review. *Aggression and Violent Behavior*.

- Lou, Y., Taylorová, E. P., & Di Folcoová, S. (2018). Resilience and resilience factors in children in residential care: A systematic review. *Children and Youth Services Review*. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.chidyouth.2018.04.010>
- Mallett, C. A., Quinn, L. M., & Stoddard-Dare, P. (2012). Significant gender differences in factors related to the detention of youthful offenders. *Women & Criminal Justice*, 22(4), 309-326.
- Mareš, J. (2013). Přehledové studie: jejich typologie, funkce a způsob vytváření. *Pedagogická orientace*, 23(4), 427-454.
- Nocentiniová, A., Fiorentiniová, G., Di Paolaová, L., & Menesiniová, E. (2018). Parents, family characteristics and bullying behavior: A systematic review. *Aggression and Violent Behavior*. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.avb.2018.07.010>
- Ruisch, I. H., Dietrichová, A., Glennon, J. C., Buitelaar, J. K., & Hoekstra, P. J. (2017). Maternal substance use during pregnancy and offspring conduct problems: A meta-analysis. *Neuroscience & Biobehavioral Reviews*.
- Savageová, J., Ferguson, C. J., & Floresová, L. (2017). The effect of academic achievement on aggression and violent behavior: A meta-analysis. *Aggression and violent behavior*, 37, 91-101.
- Sayal, K., Prasad, V., Daley, D., Ford, T., & Coghill, D. (2017). ADHD in children and young people: prevalence, care pathways, and service provision. *The Lancet Psychiatry*.
- Siegel, L. J., Welsch, B. C. (2015). *Juvenile Delinquency: Theory, Practice, and Law*. Stanford: Cengage Learning. ISBN 978-1285458403.
- Švamberská Šauerová, M., Špačková, K., Nechlebová, E. (2012). *Speciální pedagogika v praxi: komplexní péče o děti se SPUCH*. Praha: Grada. ISBN 978-80-247-4369-1.
- Ttofiová, M. M., Farrington, D. P., Piquero, A. R., & DeLisi, M. (2016). Protective factors against offending and violence: Results from prospective longitudinal studies. *Journal of Criminal Justice*, 45, 1-3.
- Vališová, A., Kasíková, H., Bureš, M. (2011). *Pedagogika pro učitele*. Praha: Grada. ISBN 978-80-247-3357-9.
- VandenBos, G. R., ed. (2015). *APA dictionary of psychology*. Vyd. 2. Washington, DC: American Psychological Association. ISBN 978-1-4338-1944-5.
- Wibbelinková, C. J., Hoeve, M., Stams, G. J. J., & Oort, F. J. (2017). A meta-analysis of the association between mental disorders and juvenile recidivism. *Aggression and violent behavior*, 33, 78-90.
- Wright, N., Moldavsky, M., Schneider, J., Chakrabarti, I., Coates, J., Daley, D., ... & Sayal, K. (2015). Practitioner review: pathways to care for ADHD—a systematic review of barriers and facilitators. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 56(6), 598-617.

Adresa autora

PhDr. Mgr. Viktor Cina

Katedra speciální a inkluzivní pedagogiky, Pedagogická fakulta, MU v Brně
 Poříčí 7, 603 00 Brno
 478979@mail.muni.cz